

Els catalans en el tràfic d'esclaus

Durant molts anys ha estat gairebé un tabú, però la realitat mostra que molts catalans feren fortuna amb el tràfic d'esclaus.

Durant molts anys la participació dels catalans en el tràfic d'esclaus va ser, per a la historiografia catalana, un tema pràcticament tabú. Si era coneguda, gairebé ningú no en parlava. I en les activitats comercials i mercantils dels catalans, que tan importants van ser en el decurs del segle XVIII, no n'hi figurava cap que es vinculés directament o indirectament amb el tràfic negrer. Com si fos una mena d'estigma que la història de Catalunya no es pogués permetre. Encara no fa massa anys, una exposició, celebrada a Barcelona, commemorativa del centenari del desastre de 1898, la guerra hispanoamericana que va culminar amb la independència de Cuba, va ser objecte de dures crítiques perquè negligia gairebé per complet la presència catalana en el comerç d'esclaus a l'illa antillana. Els treballs inicials que va realitzar Jordi Maluquer de Motes durant els anys setanta del segle XX i els estudis que Josep M. Fradera va publicar als anys vuitanta permeten fer una aproximació acurada sobre el paper que els catalans van desenvolupar en una activitat econòmica que durant el segle XIX va ser objecte de contundents atacs de nombrosos sectors de la societat europea. Feia anys

que el tràfic d'esclaus era considerat com un oprobí per a la humanitat.

Els catalans de Cuba. Si durant els tres segles de colonització espanyola a Amèrica la presència catalana havia estat més aviat escassa, a partir de la liberalització del comerç, durant la dècada dels anys setanta del segle XVIII s'incrementà considerablement la presència de catalans a les Antilles, i es va fer especialment intensa a partir de les darreres dècades del segle i dels primers anys del segle XIX. Naixia així la figura de l'*indiano*, o també anomenat *americano*

Compra d'esclaus a l'Àfrica, una obra anònima que pertany al Museu d'Art Modern de Barcelona. El dèficit de la balança comercial amb Cuba es va compensar al llarg del període 1814-1832 amb el tràfic d'esclaus organitzat des de Catalunya.

no, que tanta transcendència va assolir durant el segle XIX. Si trobem catalans en quasi totes les activitats econòmiques que es van desenvolupar a l'illa de Cuba —des del conreu del blat, amb catalans com Joan Julià i Josep Arrufat, fins al tabac, on excel·lí Jaume Partagàs, passant per l'adoberia que va instal·lar Josep Xifré, un dels prototipus més emblemàtics d'*indiano* triomfador—, en cap altra activitat com la del comerç van tenir un paper més rellevant. Maluquer recull tot un seguit de testimonis especialment significatius, com el de l'hisendat anglès, establert a l'illa, John Glanville, que afirmava, en un llibre publicat a Londres el 1851, que els catalans “tenen en les seves mans quasi tot el comerç de Cuba i crec que també el d'Espanya”.

L'any 1844 un viatger nord-americà, Wurdermann, va afirmar explícitament: “Gran part del comerç de l'illa és a les seves mans, així com una part considerable de les seves riqueses. A l'interior sembla que monopolitzen totes les branques del comerç, des de l'humil paquet del quincallaire fins a la ben assortida botiga del poble; i a les ciutats costaneres, moltes cases comercials, els vaixells de les quals cobreixen el mar, també els pertanyen... Gran part de l'intercanvi amb Espanya és a les seves mans, i darrerament han estès llur correspondència a altres països i han entrat en activa competència amb els comerciants estrangers residents.” La importància de la presència comercial catalana a Cuba sembla, doncs, que va ser indiscutible.

El comerç d'esclaus. Justament va ser a partir d'aquesta presència comercial que els catalans —que comerciaven bàsicament amb productes alimentaris— van entrar en el circuit del comerç d'esclaus quan es va posar en funcionament la reial cèdula del 28 de febrer de 1789, que autoritzava els espanyols a realitzar expedicions negreres sense limitacions de cap mena. La reial cèdula va coincidir amb l'extensió de les plantacions sucreres a Cuba, que va donar lloc a l'existència d'una sacarocràcia, formada sobretot per criolls terratinents que necessitaven molta mà d'obra esclava. Cuba estava a punt de convertir-se en el segon país productor de sucre del món.

Fradera ha establert una primera etapa en la història del tràfic d'esclaus d'aquest període que abraça fonamentalment els anys en què el comerç d'esclaus era una activitat perfectament legal, que es va desenvolupar fins al 1820, quan va entrar en vigor el tractat signat el setembre de 1817, entre Anglaterra i Espanya, que abolia de manera definitiva el tràfic d'esclaus. Durant aquests trenta anys, el nombre d'esclaus introduïts a Cuba sembla que supera els 200.000. Fradera parla en concret d'uns 203.432 esclaus, mentre que altres autors els incrementen en prop de 70.000 més. Pel que fa al començament del segle XIX, Manuel Martín i Antonio Malpica donen la xifra de 30.000 esclaus introduïts entre 1808 i 1815, i 110.000 entre 1816 i 1820. Foren anys, doncs, en què l'arribada d'esclaus va ser important quantitativament parlant, tot i que durant els primers anys el protagonisme dels espanyols era encara reduït.

Fins al 1796 l'hegemonia dels vaixells negrers era estrangera —particularment nord-americana—, tot i que la presència espanyola i catalana ja era significativa. Entre 1796 i 1810 —coincidint amb els anys de la guerra d'Espanya contra Anglaterra, que va representar una important desorganització del comerç colonial espanyol, sobretot després de la derrota de Trafalgar (1805)— es va produir una davallada considerable de la presència espanyola, que es va recuperar amb escreix a partir de 1810, fins al punt que durant la segona dècada del segle XIX els vaixells negrers espanyols van desplaçar de manera definitiva les expedicions estrangeres. Durant aquests trenta anys, del conjunt de les 1.859 expedicions negreres que van arribar als ports de Cuba, 1.369 foren estrangeres —898 americanes—, i més de cinc-centes espanyoles, però les primeres havien transportat 92.868 esclaus, mentre que les espanyoles n'havien fet arribar 110.564.

Es en aquest marc cronològic que ja cal situar la presència catalana en el tràfic d'esclaus. A partir de la localització d'aquells vaixells capitanejats per catalans, Fradera arriba a la conclusió que un mínim de 146 embarcacions de les que van arribar a Cuba amb esclaus eren

*Catalans que,
fossin o no negrers,
van deixar molt mal
record a Cuba.
Jordi Maluquer recull
nombrosos testimonis
coetanis que parlen
dels catalans de Cuba
com aventurers,
“ianquis d’Espanya”,
“jueus espanyols”
i “israelites de la
Cristiandat”.
En va quedar
un adagi que és
tot un símbol
i emblema
de la memòria
que els catalans
van deixar a Cuba.
És aquell lament
atribuït a un negre,
quan s’exclama:
‘Ay madre,
quien fuera blanco,
aunque fuera
catalán!’*

catalanes (un 7,45% del total i un 24,7% de les espanyoles). Aquests vaixells van transportar uns 30.696 esclaus. La presència catalana, que en els primers anys va ser modesta i que sembla que es va limitar al tràfic interantillà, es va incrementar a partir de 1816, quan ja s’havien acabat les guerres napoleòniques i predominava el tràfic africà, fins al punt que la mitjana d’esclaus transportats per expedició superava els 200. La fragata Moctezuma, amb 820 esclaus, capitanejada per un tal Bru i que va arribar a Cuba el 1811, va ser la que va protagonitzar una expedició més nombrosa. Durant aquests anys el comerç es portava a terme tant des dels ports cubans, on va arribar la primera generació de negrers catalans, com des de Barcelona o altres ports de la costa catalana.

A partir de 1820, però, la situació va canviar radicalment, tot i que la prohibició del tràfic d’esclaus no va fer desaparèixer aquest comerç. En un cert aspecte, fins i tot es va revifar, ja que el risc de portar a terme una activitat que a partir d’ara seria perseguida va incrementar-ne els beneficis. En aquest període en què el tràfic va ser il·legal és difícil establir, però, dades més o menys fiables: les xifres que ha donat la historiografia oscil·len entre els 199.954 i els 477.608 esclaus introduïts a Cuba en el període 1821-1865. Que la xifra continuava sent important sembla indubtable, en la mesura que a començament dels anys quaranta la població esclava superava ja la població blanca de Cuba, la qual cosa va començar a generar una clara preocupació. Però era evident que els ingenis sucres contínuaven necessitant mà d’obra esclava producte d’un comerç que si bé els anglesos van perseguir sistemàticament a les costes africanes, gaudia de tolerància absoluta de les autoritats espanyoles a les costes cubanes. I només la pressió britànica va aconseguir que a partir dels anys cinquanta, sense que desaparegués del tot el tràfic de negres, es busquessin alternatives a la mà d’obra esclava: va ser llavors quan es va recórrer a la mà d’obra semiesclava formada pels indis maies del Yucatán mexicà i pels culis xinesos, que en quantitats considerables van arribar a les plantacions cubanes.

També en aquesta fase del comerç il·legal la participació catalana va ser significativa. Fradera posa de manifest, però, que ara es van produir alguns canvis: l’abandonament de molts comerciants d’una activitat que comportava problemes legals, riscos i complicacions va tendir a una especialització entre les grans famílies negreres que ara van concentrar el seu centre de negocis a l’Havana i a Santiago de Cuba. A partir de l’estudi dels vaixells negrers apressats pels anglesos a les costes africanes, entre 1821 i 1845, Fradera arriba a la conclusió que la proporció de catalans dedicats al negoci del comerç esclau era la mateixa que en el període anterior: de les 233 embarcacions espanyoles capturades pels anglesos, 56, o sigui, el 24%, eren catalanes. Les 35 que van ser capturades amb carregaments d’esclaus en transportaven un total de 8.351, que representaven una mitjana de 238,6 esclaus per expedició. Si hom té en compte que els anglesos van capturar una de cada quatre de les expedicions que van arribar amb èxit a Cuba, la xifra d’embarcacions catalanes dedicades al tràfic d’esclaus entre 1821 i 1845 seria d’unes 220, una quantitat no gens menyspreable.

Els negrers catalans. Qui eren, però, aquests catalans que des de la darreria del segle XVIII es van dedicar al comerç d’esclaus? La nòmina de catalans esclavistes o negrers va ser, no cal dir-ho, nombrosa, sobretot perquè fins a la prohibició es va tractar d’una activitat més del tràfic mercantil, en un moment en què, com ja hem assenyalat, el comerç era una activitat econòmica molt important a Catalunya.

Això explica la participació de cases comercials barcelonines en el negoci, com l’empresa de Cristòfor Roig i Vidal o la casa de Marià Flaquer i Fill. Com diu Jordi Maluquer, “gairebé tots els grans comerciants s’hi dedicaren en un moment o altre”. Però a partir de la il·legalització, el negoci va passar al control de poques mans. Es tractava ja de catalans establerts a Cuba i que gairebé sempre van amassar fortunes enormes.

Entre els catalans negrers de més renom sobresurten, en primera instància,

homes com Francesc Martí i Torrents, "Panxo" Martí (Barcelona, 1786 – l'Havana, 1866), que emigrà a Cuba pels volts de 1809 i que, després de dedicar-se a l'hostaleria, la pesca i la pirateria, va fer construir el Gran Teatre Tacón de l'Havana. Dedicat al tràfic negrer, va ser també el responsable de l'arribada dels indis maies del Yucatán, una activitat que va haver d'aturar quan el Govern mexicà de Benito Juárez la va prohibir.

El vilanoví Salvador Samà i Martí (Vilanova i la Geltrú, 1797 – l'Havana, 1866) arribà a Cuba entre els anys 1816 i 1819 i heretà el negoci del seu oncle Pau Samà i Parés, que havia arribat a Cuba el 1794 i que s'havia enriquit com a negrer. Salvador Samà va fer una gran fortuna: el 1856 fundà el Banco Español de Cuba i l'any 1860 Isabel II li va concedir el marquesat de Marianao. Amb Salvador havia viatjat a Cuba el seu germà Jaume, dedicat a activitats comercials i que casà la seva filla Francesca amb el basc Julián de Zulueta i Amondo, considerat el més gran negrer de l'illa, a més de terratinent i navilier.

El canetenc Josep Baró i Blanxart (Canet de Mar, 1798 – l'Havana, 1878) arribà a ser regidor de Matanzas, el 1845 fou propietari de diversos ingenis i de la primera línia marítima regular entre Espanya i Cuba; el 1861 fou nomenat comandador de l'orde de Carles III i, gràcies al suport que donà a la restauració monàrquica de 1874, l'any següent Alfons XII li atorgà el títol de marquès de Santa Rita i vescomte de Canet de Mar.

Però un dels catalans, en aquest cas d'adopció, més coneguts dels que es dedicà al tràfic negrer va ser Antoni López i López (Comillas, 1871 – Barcelona, 1883), el primer marquès de Comillas, que es va establir a Cuba a partir de 1831 i va fer una immensa fortuna gràcies al comerç d'esclaus. Instal·lat a Barcelona des de 1856 a casa dels Vidal Quadras, que eren també banquers *indianos*, creà la Companyia Transatlàntica Espanyola, fundà la Companyia General de Tabacs de Filipines i, amb Manuel i Jaume Girona, el Banc Hispano Colonial. Durant els anys del sexenni revolucionari, quan a Catalunya es començaren a crear societats en contra del manteniment de l'esclavitud, va organitzar

EL TEMPS

Si hom té en compte que els anglesos van capturar una de cada quatre de les expedicions que van arribar amb èxit a Cuba, la xifra d'embarcacions catalanes dedicades al tràfic d'esclaus entre 1821 i 1845 seria d'unes 220, una quantitat no gens menyspreable.

la Lliga Nacional en defensa dels interessos colonials i en contra de l'abolició de l'esclavitud. Va casar la seva filla amb Eusebi Güell i Bacigalupi, el primer comte de Güell, fill de Joan Güell i Ferrer, que també va ser comerciant a Cuba, i després va esdevenir un dels industrials cotoners més importants de Catalunya.

La nòmina dels catalans negrers és molt més llarga i inclou noms menys coneguts, com els del sitgetà Ignasi Carbonell, Roc Francesc Llopart, Pau Forcadé, Josep M. Borrell, Miró i Pié o Miquel Pous. Eren d'aquests catalans que, com dèiem abans, van acumular grans fortunes que més tard, com la majoria de les que van fer els *indianos*, van ser transferides a la metròpoli, de manera que van representar –segons se suposa– un paper important en la industrialització catalana. Catalans que, fossin o no

negrers, van deixar molt mal record a Cuba. Jordi Maluquer recull nombrosos testimonis coetanis que parlen dels catalans de Cuba com aventurers, "ianquis d'Espanya", "jueus espanyols" i "israelites de la cristiandat". Un prevere nord-americà, Abiel Abbot, escrivia en unes cartes des de Cuba que es van publicar a Boston el 1829 que "arriben en la pobresa, comencen amb una botigueta de dos per dos, viuen de galetes i s'aixequen amb paciència, treball i economies fins a tenir una fortuna, i a diferència dels ianquis, mai no fracassen".

Els recels i odis que els mateixos criolls van sentir en contra dels catalans, pel seu enorme poder econòmic acumulat a Cuba, ben segur que, de tota manera, no tenia res a envejar amb el que van experimentar els esclaus negres que els catalans van transportar cap a la perla del Carib.

Per aquesta raó en va quedar un adagi que és tot un símbol i emblema de la memòria que els catalans van deixar a Cuba. És aquell lament atribuït a un negre, quan s'exclama: "*¡Ay madre, quién fuera blanco, aunque fuera catalán!*".

Pelai Pagès i Blanch
Universitat de Barcelona